

VZNIK ČESKOSLOVENSKEJ REPUBLIKY A BANSKOŠTIAVNICKÝ REGIÓN V ROKOCH POVOJNOVEJ HOSPODÁRSKEJ KRÍZY¹

Daniel HARVAN – Peter MIČKO*

Slovenské banské múzeum
Kammerhofská 2
969 01 Banská Štiavnica
historik@muzeumbs.sk
Univerzita Mateja Bela
Filozofická fakulta
Katedra histórie
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica
Slovak Republic
daniel.harvan@student.umb.sk

*Univerzita Mateja Bela
Filozofická fakulta
Katedra histórie
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica
Slovak Republic
peter.micko@umb.sk
ORCID: 0000-0002-0073-531X
SCOPUS Author ID: 28367813300
WoS Researcher ID: DHZ-0536-2022

HARVAN, Daniel – MIČKO, Peter. The Establishment of the Czechoslovak Republic and the Banská Štiavnica Region in the Years of the Post-War Economic Crisis. In *Studia Historica Nitriensia*, 2025, vol. 29, no. 1, pp. 49-70, ISSN 1338-7219, DOI: 10.17846/SHN.2025.29.1.49-70.

Shortly after the establishment of Czechoslovakia, the issues of political stability of the state, personnel and production continuity, and problems with the supply of raw materials and foodstuffs were particularly topical. The economic changes that affected Slovakia after the establishment of the new state had a significant impact on the individual regions of Slovakia. These were fundamental economic changes linked to the merger of two

¹ Štúdia bola vypracovaná v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0120/24 „Formovanie systému vojnového hospodárstva na Slovensku v rokoch 1939 – 1942“ Katedry histórie Filozofickej fakulty UMB v Banskej Bystrici a Historického ústavu SAV Bratislava. Vedúci projektu prof. PhDr. Peter Mičko, PhD. Štúdia je výstupom projektu the Visegrad Fellowship ID no. 62320185. Slovak-Protectorate Economic Relations against the Background of Geopolitical Changes in Central Europe.

different economic units. The situation in Slovakia was also significantly complicated by the fighting with the Hungarian Red Army and the subsequent liberation of the country. The Banská Štiavnica region was not an exception, where industrial enterprises stopped production to a high extent and many employees lost their jobs. The development of the economic crisis and its consequences had an impact on the functioning of state and private enterprises in the town and its surroundings. The decline in production, rising unemployment and restrictions in the mining industry during the period under review caused great social tension and a difficult economic situation in the region.

Keywords: Banská Štiavnica; Economic Crisis; Industry; Restriction; Czechoslovak Republic;

Kľúčové slová: Banská Štiavnica; Hospodárska kríza; Priemysel; Reštrikcia; Československá republika;

Rozpad jednotného colného priestoru Rakúsko-Uhorska v roku 1918 vnútorne prepojeného tradičnými hospodárskymi väzbami mal hlboký negatívny vplyv na rozvoj všetkých priemyselných odvetví Slovenska. Strata tradičných odbytkísk a stret s vyspelejším českým hospodárstvom v priamej hospodárskej súťaži sa následne stal hlavným problémom priemyslu Slovenska po vzniku Československej republiky (ďalej ČSR).

So vznikom ČSR v roku 1918 došlo k spojeniu dvoch rozdielnych hospodárskych celkov. Na jednej strane to boli priemyselne rozvinuté české krajiny a na strane druhej prevažne agrárne orientované Slovensko. Priemysel na území Slovenska síce patril v Uhorsku k najviac rozvinutým oblastiam, v porovnaní s českým priemyslom však zaostával. V 20-tych rokoch došlo k výraznej reštrukturalizácii slovenského priemyslu s minimálnymi zásahmi štátu do chodu ekonomiky, čo sa v priamom konkurenčnom boji s českým hospodárstvom prejavilo veľmi negatívne. Mnohé podniky na Slovensku zanikli a nové sa budovali minimálne. Slovenský národohospodár Imrich Karvaš konkretizoval príčiny hospodárskych problémov Slovenska, medzi ktoré zaradil dôsledky vojnového hospodárstva a prechod podnikov do mierovej výroby, následky československej menovej úpravy, vybudovanie colných hraníc s okolitými štátmi, ktoré postihlo predovšetkým Slovensko (priemysel na Slovensku sa budoval pre zásobovanie vnútrozemského trhu Uhorska, pričom priemysel v Čechách a na Morave sa budoval hlavne exportne). Problémom bola aj štruktúra priemyslu na Slovensku budovaná ešte v Uhorsku, smerovanie železníc a v neposlednom rade vojnové operácie súvisiace s vpádom maďarskej červenej armády.

Osobitne hodnotil aj odpadnutie štátnych zásahov do ekonomiky, kde konštatoval, „že priemyselná politika na Slovensku sa musí prevádzať pod zorným uhlom celoštátnej hospodárskej politiky, pretože jedine týmto spôsobom docielime harmonický a zdravý vývoj všetkých hospodárskych území nášho štátu.“² Okrem uvedených skutočností boli ďalším problémom stagnácie hospodárstva vyššie úrokové sadzby na Slovensku, či nedostatok štátnych objednávok pre podniky na východe republiky.³

Dôležitými skutočnosťami pre ďalší rozvoj priemyslu na Slovensku bola teda veľká strata odbytkísk a zároveň rôznych foriem štátnej ochrany. Pri hľadaní nových trhov slabší priemysel v konkurencii vyspelejšieho českého priemyslu samozrejme ťahal za kratší koniec. Závažnou ekonomickou problematikou bolo aj presmerovanie slovenských železníc smerom západ-východ čím zaniklo veľa tratí orientovaných na Maďarsko. Zároveň bol

² KARVAŠ, Imrich. Sjednovení výrobních podmínek v zemích českých a na Slovensku. Praha 1933, s. 36-38.

³ K problematike začleňovania Slovenska do ČSR v hospodárskej oblasti bližšie pozri HALLON, Ľudovít. Industrializácia Slovenska 1918 – 1938 (Rozvoj alebo úpadok?). Bratislava 1995.

na Slovensku veľký podiel súkromných železničných tratí, čo spôsobilo vyššie tarify ako v Čechách, čím sa zdražovala preprava surovín. Všetky uvedené príčiny mali v rôznej intenzite priamy dopad aj na jednotlivé regióny Slovenska.

Hospodárskej situácii podnikov na Slovensku neprosperovalo ani umelé zvýšenie kurzu čs. koruny – deflácia v roku 1922. Pokles vývozu v rokoch 1922 – 1923 v súvislosti s krízou a defláciou mal mimoriadne vážne dôsledky v slovenskom priemysle, lebo znamenal už definitívnu stratu odbytkísk pred roka 1918 a nových odbytkísk, ktoré sa podarilo získať počas povojnovej konjunktúry.

Často spomínaným hospodárskym problémom Slovenska v dvadsiatych rokoch dvadsiateho storočia bol odvoz strojov zo Slovenska do zahraničia. Čo sa týka odvozu strojov nemôžeme ho vnímať ako jednoznačne poškodzovanie priemyslu na Slovensku. Na de-zindustrializáciu Slovenska vplývali totiž predovšetkým ekonomické záujmy majiteľov podnikov. Treba pripomenúť, že veľkú časť podnikov vlastnili majitelia so sídlom centrál v Budapešti či Viedni, čo jasne naznačuje ich finančné priority a snahu o presun technickej základne do materskej krajiny. Československá republika niektorými svojimi opatreniami sťažovala chod podnikov, ktoré patrili maďarským alebo nemeckým majiteľom. Dôvody odsunu by sme mohli zhrnúť do nasledujúcich bodov:

1. Diskriminačné opatrenia a obštrukcie zo strany vládnych kruhov voči cudzím podnikateľom,
2. problémy zahranično-obchodných vzťahov,
3. lepšia perspektíva podnikania mimo ČSR alebo štátne dotácie v materskej krajine,
4. po znížení odbytu v nástupníckych štátoch sa stali stroje v ČSR prebytočnými,
5. v prvých mesiacoch po vojne zanikli závody určené špeciálne pre tieto účely,
6. podniky na Slovensku mali zhoršenú situáciu oproti českým krajinám aj v oblasti financovania, vyššej úrokovej miere a ťažšej možnosti získania úveru.⁴

Jednotlivé ukazovatele ekonomického vývoja v rámci osobitných hospodárskych cyklov sa prejavovali v konkrétnych oblastiach Slovenska. Zásadné problémy začali postupne dopadať aj na regióny stredného Slovenska a podniky pôsobiace v tejto oblasti.

Slovensko po vstupe do novej Československej republiky tak nečakali len politické a administratívne problémy súvisiace s jeho začleňovaním do nového politického a územného celku, ale predovšetkým hospodárske ťažkosti, ktoré sa dotkli jednotlivých regiónov Slovenska už krátko po vzniku novej republiky v rámci rozsiahlej povojnovej hospodárskej krízy. Výnimkou nebol ani región Banskej Štiavnice, kde priemyselné podniky vo vysokej miere zastavovali výrobu a o prácu prichádzalo množstvo zamestnancov.

Mesto Banská Štiavnica bolo tradičným politickým, hospodárskym, obchodným a kultúrnym strediskom okresu aj širšieho regiónu. Najvýznamnejším hospodárskym odvetvím, ktoré niekoľko storočí ovplyvňovalo rozvoj banskoštiavnického regiónu bolo baníctvo (ťažba a spracovanie rúd drahých kovov). Pod banskoštiavnickým baníctvom myslíme banskoštiavnické, hodrušské a vyhnianske bane a banské závody. Tie od konca 60. rokov 19. storočia hospodárili s deficitným výsledkom. Situácia sa ešte prehĺbila v 90. rokoch 19. storočia v dôsledku svetovej krízy baníctva drahých kovov. Reakciou na pokles cien striebra a zníženú výnosnosť banských prevádzok bolo zavádzanie opatrení k centralizácii výroby, jej modernizácii a zastaveniu činnosti nerentabilných

⁴ HALLON, Industrializácia Slovenska 1918 – 1938, s. 53.

závodov.⁵ Ďalšími krokmi štátu boli opatrenia na rozvoj spracovania vyťažných nerastných surovín, resp. finalizácia výroby a doplnenie upadajúceho banského priemyslu novými priemyselnými odvetvami, najmä potravinárskym a textilným, čiastočne aj obuvníckym a drevospracujúcim priemyslom. V meste a jeho okolí bol priemysel dlhodobo dominantným zdrojom obživy obyvateľstva, prírodné pomery neumožňovali výraznejší rozvoj poľnohospodárstva. Agrárny sektor tak bol rozvinutý len v niektorých obciach.⁶ Tamojšie priemyselné závody boli základným zdrojom príjmov, obživy a existencie väčšiny obyvateľstva. Zároveň neexistovali izolovane, ale boli v úzkom – nielen ekonomickom, ale aj kultúrnom a sociálnom kontakte s mestom, resp. obcami kde sídlili. V medzivojnovom období už banskoštiavnický región nepatril k významným priemyselným centráм Slovenska, no najmä tamojšia ťažba a spracovanie drahých kovov boli z hľadiska budúcich perspektív pre Československú republiku, napriek značnej vyťažnosti, stále zaujímavé.

Do konca roku 1922 bola Banská Štiavnica súčasťou Hontianskej župy, kde ako municipálne mesto tvorila samostatnú správnu jednotku a nepatrila pod správu župy. Komplikovaná politická a hospodárska situácia boli zrejme dôvodom, že Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska (ďalej MPS) v Bratislave na prelome rokov 1918 a 1919 vymenovalo pre správu mesta Banská Štiavnica a Banská Belá župného poradcu a vládneho komisára s právomocou župana. Župný poradca dohliadal na správu mesta a vykonával dozor nad mestským magistrátom. Po vzniku nového slúžnovského úradu 10. decembra 1922, bol župný poradca vymenovaný za hlavného slúžneho. Od 1. januára 1923 sa slúžnovský úrad zmenil na okresný úrad. Štátnu administratívu vykonával štátny notár a správu vnútorných záležitostí mesta volený starosta a mestská rada. Od 1. januára 1923 mesto stratilo právo municipia a stalo sa veľkou obcou a sídlom novovzniknutého okresu. K 1. januáru 1923 zanikol aj úrad župného poradcu a vládneho komisára s právomocou župana pre správu municipálneho mesta Banskej Štiavnice a Banskej Belej. Okres sa stal súčasťou Pohronskej župy č. XVIII.⁷

Novovzniknutý banskoštiavnický okres mal 5 notárskych úradov, bolo v ňom 18 obcí⁸, 18 osád a jedno mesto.⁹ V rámci Slovenska bol rozlohou aj počtom obyvateľov malým okresom. Podľa výsledkov sčítania obyvateľstva z roku 1921 bol v roku 1927 druhým rozlohou a počtom obyvateľstva najmenším okresom (po Svätom Kríži nad Hronom)

⁵ KLADIVÍK, Eugen. Baníctvo v banskoštiavnickej časti banskoštiavnicko-hodrušského rudného revíru v prvej polovici 20. storočia s dôrazom na vývoj banskej techniky. In LACKO, Miroslav. Montánna história 10. (2017 – 2018). Bratislava 2019, s. 309-313.

⁶ Na konci 19. a začiatku 20. storočia bolo v baníctve zamestnaných stále najviac práceschopného obyvateľstva banskoštiavnického regiónu, (resp. bolo od neho priamo závislých). V roku 1900 bolo v baníctve zárobkovo činných 1 935 osôb a 3 873 (35,5 %) ekonomicky závislých osôb (išlo predovšetkým o rodinných príslušníkov), v priemysle to bolo 2 000 zárobkovo činných osôb a 1 415 ekonomicky závislých osôb (20,9 %). Spolu to predstavovalo viac než polovicu z celkového počtu 7 403 zárobkovo činných a 8 972 ekonomicky závislých osôb. Zvyšok tvorili osoby pracujúce v ostatných oblastiach (poľnohospodárstvo, obchod, peňažníctvo, doprava, verejná služba, slobodné povolania, vojsko, nádečníci, domáce služobníctvo a ostatní). KORBAY, František. Sociografický nárys mesta Banskej Štiavnice a Banskej Belej. In Sborník štátneho banského muzea Dionýza Štúra v Banskej Štiavnici. Sväzok I. (1927 – 1937). Banská Štiavnica 1937, s. 74.

⁷ MACHAVOVÁ, Jana – KANALA, Igor. Župný poradca s právomocou župana pre správu municipálneho mesta Banská Štiavnica a Banská Belá. 1919 – 1922. (Systematický katalóg). Banská Štiavnica 1992, s. 1-4.

⁸ Svätý Anton, Baďan, Beluj, Dekýš, Ilija, Klastava, Kolpachy, Kopanice, Kozelník, Močiar, Piarg, Počúvadlo, Prenčov, Sitnianska, Teplá, Vysoká, Žakýl a mesto Banská Štiavnica a Banská Belá.

⁹ Statistický lexikon obcí na Slovensku. Praha 1927, s. 96-97.

v Pohronskej župe.¹⁰ Podľa výsledkov cenzu z roku 1921 žilo v banskoštiavnickom okrese 22 268 obyvateľov, v roku 1930 22 433 obyvateľov. Takmer dve tretiny z nich obývali mesto a jeho predmestia, zvyšná časť ostatné obce okresu.¹¹ Municipálne mesto Banská Štiavnica a Banská Belá (tvorili súmestie) obývalo v roku 1919 14 274 obyvateľov, v roku 1921 13 264 a v roku 1930 13 395. Z údajov je zjavný trend poklesu počtu obyvateľstva, ktorý pokračoval aj v nasledujúcich rokoch.¹²

Obdobie od konca prvej svetovej vojny, rozpadu Rakúsko-Uhorska a vzniku ČSR bolo sprevádzané viacerými negatívnymi javmi. Intenzívne sa dotýkali aj banskoštiavnického regiónu a jeho obyvateľstva. Proces konsolidácie politických aj hospodárskych pomerov už krátko po vzniku ČSR výrazne narušili a spomalili udalosti súvisiace so vznikom a činnosťou Maďarskej republiky rád, najmä vojenské operácie v máji – júni 1919, obsadenie slovenských území, ako aj podnikov v tejto oblasti. Vojenské udalosti im prinášali hospodárske drancovanie, personálne oslabenie, evakuácie úradníctva a materiálov, stratu finančných prostriedkov, zásob atď. Po opätovnom obsadení československým vojskom ostala v Banskej Štiavnici trvalá vojenská posádka a pokračovala vojenská diktatúra, ktorá bola zrušená až v júni 1920.¹³

Obyvateľstvo mesta a regiónu bolo v tomto období vystavené najmä nedostatku životných potrieb. Problémy so zásobovaním spôsobovali okrem všeobecného povojnového nedostatku aj viaceré špecifické dôvody, medzi nimi excentrická poloha Banskej Štiavnice, nevyhovujúca dopravná infraštruktúra, neochota dodávať tovar spojená s argumentáciou čakania na upokojenie situácie, opakované diskusie medzi úradmi o tom, kto má mesto zásobovať atď.

V situačnej správe župného poradcu pre MPS z konca decembra 1919 sa uvádza, že: „... horší účinok ako peštianske zvesti má na politické pomery neriadne zásobovanie“. Mestu bola v druhej polovici decembra 1919 dodaná múka, ale jej kvalita bola veľmi zlá. Biela múka nebola dodaná niekoľko mesiacov, stalo sa tak až po ostrom vystúpení v Obilnom ústave. Prídely cukru mali až mesačné oneskorenie, lepšie to bolo so zásobovaním zemiakmi a zeleninou, kde boli dodávky načas a pravidelne. Nedostatkovými komoditami boli petrolej a soľ, ktoré neboli dodané aj napriek zaplateniu. Zdravotné pomery medzi civilným obyvateľstvom, ako aj príslušníkmi vojska boli dobré, nákazlivé choroby sa v priebehu celého mesiaca nevyskytli. Nezamestnanosť stúpala, keďže továrne nemali dostatok surovín a následne obmedzovali výrobu. Banská správa ako najvýznamnejší zamestnávateľ neprijímala nových pracovníkov, prepúšťala aj nedávno

¹⁰ Statistický lexikon obcí na Slovensku, s. 101. Pohronska župa: 507 773 obyvateľov a zaberala plochu 976 863 hektárov.

¹¹ Statistický lexikon obcí na Slovensku, s. 96-97; KORBAY, Sociografický nárys mesta Banskej Štiavnice a Banskej Belej, s. 71-82; Tiež: Štatistický lexikon obcí v republike Československej. Časť III. Krajina Slovenská. Praha 1936, 249 s; SENČÁK, Michal (ed.). Štatistická príručka Slovenska, 1947. Bratislava 1947, s. 22.

¹² Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919. Bratislava 1920, 211 s.; Lexikon obcí Slovenskej republiky. Bratislava 1942. 190 s.; Štatistický lexikon obcí v republike Československej. Časť III. Krajina Slovenská. 249 s. K štatistikám obyvateľstva pozri aj TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHA, Branislav. Sťahovanie obyvateľstva vo výsledkoch sčítaní ľudu 1921 a 1930 na Slovensku. In Studia Historica Nitriensia, 2024, roč. 28, č. 1, s. 21-43.

¹³ SCHILLEROVÁ, Janka. Banská Štiavnica v prvom roku československej štátnosti vo svetle archívnych dokumentov. In HARVAN, Daniel. Zborník Slovenského banského múzea 28. Banská Štiavnica 2024, s. 80. Podrobnejšie: HARVAN, Daniel. Vitajte, pán prezident! Banská Bystrica 2024, 139 s.

prijatých.¹⁴ Podnik osobitne zabezpečoval zásobovanie pre svojich zamestnancov – robotníctvo a ich rodiny – čo predstavovalo celkovo 5 800 osôb pre Štátne banské riaditeľstvo (ďalej ŠBR). V čase „úplného nedostatku tukov“ (bravčového sadla, slaniny, loja atď.) sa riaditeľstvo obrátilo na Štátny ústav pre tuky, oleje a mlieko v Prahe a žiadalo stály prídely slaniny 33 q mesačne. Upozorňovalo, že trvalý nedostatok tukov spôsoboval kritický stav, takže: „... *není vyloučeno, že dojde i k bouřím, jejichž dosah nelze odhadnouti*“.¹⁵ Uvedené problémy so zásobovaním sa týkali zamestnancov v jednotlivých priemyselných podnikoch banskoštiavnického regiónu.

Dôležité priemyselné odvetvia v banskoštiavnickom regióne

Podniky Štátneho banského riaditeľstva v Banskej Štiavnici

Československá vláda oficiálne prevzala bane banskoštiavnicko-hodrušského rudného revíru spravované Maďarským kráľovským bankým riaditeľstvom v Banskej Štiavnici 9. a 10. januára 1919. Podnik premenovali na Štátne banské riaditeľstvo v Banskej Štiavnici. Prvotným záujmom štátu bolo zistiť ekonomický a personálny stav podnikov na Slovensku, v rámci nich aj štátnych baní a hút a zároveň zabezpečiť čo najrýchlejšie obnovenie ich prevádzky. Uvedený proces bol úlohou Vládneho komisariátu pre štátne banské a hutnícke podniky a zariadenia v Bratislave (ďalej VKB, alebo VI. komisariát).

Výroba v banskoštiavnicko-hodrušskom rudnom revíre bola po prevzatí československým štátom vysoko stratová. Finančná strata podniku v roku 1919 dosiahla 5 359 433 Kč a ďalej sa zvyšovala.¹⁶ V revíre bolo až sedem úpravní¹⁷ so zastaraným technickým zariadením, ktoré pracovali len asi s 30 % výťažnosťou olova, striebra, zlata a medi, pričom so zinkom sa vôbec nepočítalo. Úpravne zamestnávali stovky ľudí a prispievali k pasivite baní. Celkovo v rokoch 1919 – 1922 príjem baní dosiahol len jednu osminu prevádzkových nákladov. Túto situáciu zapríčiňovali okrem technologicky zastaraných, nedokonalých úpravní i vysoké náklady na mzdy robotníkov¹⁸, drahé materiály a nízka kovnosť

¹⁴ Štátny archív Banská Bystrica, pracovisko Banská Štiavnica (ďalej ŠA BB p. BŠ), fond (ďalej f.) Župný poradca pre mesto Banská Štiavnica a Banská Belá. 1919-1922 (ďalej ŽP), Katalógové číslo (ďalej kat. č.) 1, kartón (ďalej k.) 1, č. j. 2/1920 prez.

¹⁵ Slovenský národný archív, špecializované pracovisko Slovenský banký archív v Banskej Štiavnici (ďalej SNA v BA, p. SBA), f. Štátne banské riaditeľstvo v Banskej Štiavnici (ďalej BRŠ), Inventárne číslo (ďalej Inv. č.) 97, k. 8, č. j. 5 175/1919 adm. Neoznačený spis.

¹⁶ BERGFEST, Arpád. Baníctvo v Banskej Štiavnici. In Sborník Spojeného banského revíru pre Slovensko a Podkarpatskú Rus 1. Bratislava 1938, s. 188.

¹⁷ Úpravníctvo, resp. úpravnícke procesy zahŕňali úpravu rúd po ich vyťažení v baniach. Starším spôsobom úpravy rúd bolo používanie stúp na roztákanie/drvenie rudy (neskôr aj mlynov) a splavov na jej premývanie. Po úprave nasledovalo hutnícke spracovanie získaných koncentrátov. Energetickým zdrojom na pohon úpravníckych zariadení bola voda akumulovaná v miestnych vodných nádržiach, ktorá poháňala vodné kolesá, od polovice 19. storočia vodné turbíny a parné stroje. Na začiatku 20. storočia ich nahrádzali diesellové a elektrické motory.

¹⁸ Priemerný zárobok na muža a zmenu (aj s príplatkami) ktorý bol v banskoštiavnických baniach v roku 1918 len 6,44 Kč, v roku 1919 vzrástol trojnásobne na 17,15 Kč. V roku 1920 bola priemerná denná mzda baníkov 18,45 Kč a v roku 1921 dokonca až 62,67 Kč. Potom začali mzdy postupne klesať, v roku 1922 na 53,44 Kč, v roku 1923 na 35,94 Kč a tento trend sa udržal aj v nasledujúcich rokoch. Znižovanie miezd súviselo aj s defláciou československej koruny v roku 1922, ktorá zvýšila hodnotu koruny oproti svetovým menám a zároveň posilnila jej kúpnu silu. Státni báňské a hutnícke závody v prvom desaťletí trváni Československé republiky. Praha 1928, s. 44-47.

dobývaných rudných žíl a tiež dlhodobé dobývanie len bohatších partií a zanedbávanie prieskumných prác. Ak mali byť bane v budúcnosti udržané v prevádzke bolo potrebné vykonávať bansko-geologický prieskum a následne otvárať nové obzory. Musela sa vyriešiť aj otázka roztrieštenosti výroby, neefektívnej zamestnanosti, resp. prezamestnanosti a celkovej modernizácie prevádzky banských závodov, vrátane zabezpečenia dostatočných energetických zdrojov.¹⁹

Aj po upokojení situácie z leta 1919, keď bola časť územia Slovenska vojensky obsadená, zostalo postavenie podnikov v banskoštiavnickom regióne komplikované. Ich prevádzku paralyzovali personálne ťažkosti spôsobené odchodom časti úradníctva a problémy s nedostatkom surovín, ktoré mali priamy vplyv na obnovenie, resp. činnosť závodov. ŠBR ako najvýznamnejší zamestnávateľ v regióne už v júni 1919 oznámil V. komisariátu, že v najbližšom mesiaci bude potrebovať dotáciu 1 700 000 Kč na výplaty úradníkov, podúradníkov a robotníkov a na nákup materiálov potrebných na udržanie prevádzky.²⁰

VKB mal záujem, aby sa všetky banské závody uviedli do chodu, výnimkou boli len úpravne, ktoré pre nedostatok hnacej sily ostávali mimo prevádzky.²¹ Riaditeľstvu spôsoboval problémy nedostatok financií, ale aj nepravidelné, resp. nedostatočné zásobovanie prevádzkovými surovinami, najmä uhlím, na čo opakovane upozorňovalo Ministerstvo verejných prác v Prahe (ďalej MVP). Koncom decembra 1919 ŠBR informovalo V. komisariát, že prekážky ohrozujúce prevádzku tamojších závodov sa množia: „Živoříme při nedostatečných přidělech uhlí a nafty, takže se obáváme nejhoršího, nebude li včas a pravidelně dostatečné množství těchto surovin k nám dirigováno“. Ministerstvo sa sťažovalo tiež na „kalamitu s karbidom“. Uviedlo, že má zásobu karbidu asi do 20. januára 1920 a žiadalo dodanie aspoň jedného vagónu tejto suroviny.²² V januári 1920 navrhol vládny komisár pri štátnej banskej správe v Banskej Štiavnici Aurel Lehotzký²³ riaditeľovi ŠBR Josefovi Kocnovi kroky, ktoré by viedli k rýchlemu zlepšeniu podnikových pomerov. Jedným z nich malo byť efektívne využívanie pracovných síl, druhým maximálna úspora prevádzkových nákladov. Riaditeľstvo malo upraviť stav zamestnancov (robotníkov, úradníkov, podúradníkov a slu-hov) a osoby, ktoré spĺňali podmienky mali byť vyzvané, aby požiadali o penzionovanie, resp. preloženie do výslužby. Celý proces sa mal realizovať s prihliadnutím na potreby závodu, teda nie živelne. V tejto situácii sa samozrejme nepočítalo s prijímaním nových zamestnancov.²⁴ Robotníci svoje požiadavky predkladali vedeniu ŠBR prostredníctvom delegátov v robotníckych radách, riaditeľstvo ich posúvalo bratislavskému VKB, resp. MVP v Prahe.²⁵

¹⁹ KLADIVÍK, Eugen. Hodrušské baníctvo od roku 1919 do roku 1944. In Spravodaj Banského výskumu, 1997, roč. 37, č. 3-5/1997, s. 154; ULRICH, František. Zlaté a stříbrné doly na Slovensku. Zvláštní otisk deníku Venkova ze dne 29. března 1936. Praha, 1936, s. 5-6.

²⁰ SNA v BA, p. SBA, f. BRŠ, Inv. č. 97, k. 3, č. j. 1 895/1919 adm. Neoznačený spis.

²¹ SNA v BA, p. SBA, f. BRŠ, Inv. č. 1 784, k. 222, č. j. 385/1919. Začatie prevádzky na závodoch v B. Štiavnici.

²² SNA v BA, p. SBA, f. BRŠ, Inv. č. 97, k. 8, č. j. 5 482/1919 adm. Nedostatok karbidu.

²³ Ing. Aurel Lehotzký stál na čele Vládneho komisariátu pri Štátnej banskej správe v Banskej Štiavnici, čo bol priamy nadriadený orgán ŠBR. Vznikol na začiatku roku 1919.

²⁴ Výnimkou boli úplné siroty po zomretých robotníkoch, siroty po robotníkoch, ktorí utrpeli smrteľný úraz, alebo ťažký úraz s následkom trvalej práceneschopnosti. Avšak tiež len ak ešte nedosiahli vek 17 rokov, resp. sa do tohto veku prihlásia o prácu. SNA v BA, p. SBA, f. BRŠ, Inv. č. 1 829, k. 229, nečíslovaný a neoznačený spis.

²⁵ Na porade medzi zástupcami robotníkov a ŠBR v lete 1920 sa rokovalo o viacerých problémoch, ktoré sa dovtedy nahromadili. Išlo o vyplácanie služobných paušálov (odškodného) za nariadenie nástroje vo vlastníctve robotníkov; riešenie otázky obsadenia lekárskeho miesta v Štefultove a vo Vyhniach; voľbu nového

Situácia v banskoštiavnicko-hodrušskom rudnom revíre bola neudržateľná. Ústredná správa podniku – Štátne banské a hutnícke závody v Prahe²⁶ (ďalej Ústredná správa) ju v roku 1923 riešila radikálne – reštrikčným programom. Ešte pred nariadením reštrikcie navštívila 24. novembra 1922 Ústrednú správu delegácia mesta Banskej Štiavnice pod vedením župného poradcu Ivana Čičmanca. V predloženom memorande mesto nesúhlasilo so zrušením, alebo radikálnym obmedzením prevádzky v baniach, úpravniach a hute. Memorandum bolo prerokované na MVP 18. januára 1923 v prítomnosti Ivana Čičmanca, starostu mesta Arpáda Bergfesta, vrchného banského radcu a zástupcov vedenia ŠBR v Banskej Štiavnici, závodnej rady a miestnej organizácie Zväzu baníkov Československej republiky. Predtým realizovaná analýza kovnatosti rúd, spolu s vykonaným geologickým prieskumom a vyjadreniami závodných inžinierov však preukázali, že v skúmaných žilách bolo v tom čase len niečo nad 300 000 ton dobývateľnej rudy s priemerným obsahom okolo 2 g zlata a 151 g striebra v jednej tone rudy, nízky bol aj obsah olova, medi a zinku. Na základe nepriaznivých výsledkov, Ústredná správa 10. februára 1923 výnosom (č. 137/49/3423 Úsp./23) nariadila reštrikčný program pre banskoštiavnické, hodrušské a vyhnianske závody.²⁷ Prijatím sanačného programu bola zastavená ťažba rúd v baniach a ich spracovanie v úpravniach a hute. Vykonávali sa len kutacie a sledné (prieskumné – poznámka D. H.) práce s cieľom získať nové a výnosnejšie rudné polia. V nasledujúcich rokoch, až do roku 1931, sa uskutočnilo prehĺbenie šachty František a slepej šachty Emil. Pre potrebu vetrania bola prehĺbená aj šachta Mária. Na šachte František, ako hlavnej ťažobnej šachte bol rekonštruovaný ťažný stroj na vyššiu dopravnú rýchlosť (5 m/sek.), bola vybudovaná kompresorovňa pri šachte (kompresor s výkonom 25 m³/min), v bani sa realizoval 12 km dlhý rozvod stlačeného vzduchu, čo umožnilo využívať strojné vŕtanie. V šachtách František a Emil boli postavené aj čerpacie stanice s centrifugálnymi čerpadlami. Budúca ťažba sa mala koncentrovať na najbohatšie rudné stĺpy žíl Špitaller a Grüner. Uskutočnila sa pribierka stropu a bokov Voznickej dedičnej štôľne²⁸, na ktorej sa už v roku 1924 mohlo realizovať polozenie koľajovej dráhy a neskôr nasadenie prvej banskej elektro-benzínovej lokomotívy typu Gebus.²⁹ V Hodruši bol prieskumný program sústredený na žilu Schöpfer na Dolnohodrušskom závode a na žily Finsterort a Východná na Hornohodrušskom závode. Aj stav vyhnianskeho závodu, podobne ako celého banskoštiavnicko-hodrušského rudného revíru, bol po vzniku ČSR kritický – zásoby boli vyčatené, výroba nerentabilná a technické zariadenia zastarané. Potrebná bola mechanizácia závodu – zavedenie strojovej práce, keďže v predchádzajúcom období sa v celom revíre vo veľkej miere, z dôvodu úspor, používalo ručné vŕtanie. Od roku

správneho výboru Bratskej pokladnice; požiadavku informovať ministerstvá a vládu o úpadku tunajšieho baníctva a zabezpečenie náhradného priemyslu; zabezpečenie väčšieho prídeltu tabaku pre robotníkov; zakúpenie jedného páru koní pre závod Schöpferštôľňa; zabezpečenie zásobovania potravinami (autom z Banskej Štiavnice) robotníkov v hodrušskom závode Finsterort; výmenu všetkých zamestnancov pri výdaji potravín (v baníckom konzume) a preferovanie zamestnávania mladých robotníkov (16 – 20 ročných, sirôt bez otca a detí robotníkov ŠBR). Jedna z požiadaviek bola opätovne prijať robotníkov prepustených z práce po bolševickom vpáde v roku 1919. SNA v BA, p. SBA, f. BRŠ, Inv. č. 97, k. 7, č. j. 4 796/1919 adm. Zápisnica z 27. júla 1920 pri banskom riaditeľstve v Banskej Štiavnici.

²⁶ Neskôr VII. odbor MVP.

²⁷ KLADIVÍK, Baníctvo v banskoštiavnickej časti banskoštiavnicko-hodrušského rudného revíru v prvej polovici 20. storočia s dôrazom na vývoj banskej techniky, s. 317.

²⁸ Pôvodne pomenovaná Dedičná štôľňa cisára Jozefa II.

²⁹ ZÁMORA, Peter (ed.). Dejiny baníctva na Slovensku. 1. diel. Košice 2003, s. 228–231; BERGFEST, Baníctvo v Banskej Štiavnici. In Sborník Spojeného banského revíru pre Slovensko a Podkarpatskú Rus 1, s. 190–191.

1920 bol závod v normálnej, i keď obmedzenej prevádzke. Po reštrikcii v marci 1923 bola zrušená závodná správa vyhnianskych baní a závod bol začlenený pod správu Spojených hodrušských závodov, kde bol pričlenený k Hornohodrušskému závodu. Počet robotníkov klesol zo 153 na 49. V rokoch 1923 – 1924 sa pokračovalo v hĺbení šachty Alexander³⁰, realizovali sa viaceré otvárkové a prieskumné práce a do roku 1925 práce na prepojení so šachtou Lill (na hodrušskej strane). Pracovalo sa nad dedičnou štôľňou Anton na žilách „Pod Šivárňou“. Všetky práce sa pohybovali nad úrovňou Voznickej dedičnej štôľne. Dôležitým krokom k budúcemu rozvoju vyhnianskeho závodu v tomto období bolo vybudovanie elektrickej transformátorovej centrály, resp. napojenie závodu na elektrickú rozvodnú sieť Stredoslovenských elektrární úč. spol. (ďalej SSE) v septembri 1924.³¹

Východiskom pre elektrifikáciu štátnych banských závodov na Slovensku bola podzemná hydroelektrárň v šachte č. IV. v Kremnici, ktorá mala tri agregáty spolu o výkone 1 500 HP. Z nich boli v prevádzke dva, jeden bol rezerva. Zariadenie dodávok elektrického prúdu do závodov ŠBR v Banskej Štiavnici bolo zmluvne dohodnuté so SSE v roku 1923. Elektrárne postavili diaľkové vedenie v celkovej dĺžke 64 km, kremnickú hydroelektrárň pripojili na rozvodnú sieť a následne bolo možné elektrifikovať kremnické bane aj všetky závody ŠBR v Banskej Štiavnici.³² Elektrifikácia bola výrazným krokom ku modernizácii a mechanizácii práce a v závodoch bola ručná práca nahrádzaná strojovou, vďaka čomu stúpala výkonnosť a znižovala sa prezamestnanosť a tým aj mzdové náklady. Z tohto pohľadu bola modernizácia realizovaná v období reštrikcie mimoriadne dôležitým, i keď z hľadiska zamestnanosti bolestivým opatrením, ktorého pozitívny efekt sa prejavil až neskôr.

Počet robotníkov predstavoval v závodoch banskoštiavnického ŠBR v rokoch 1918 – 1923 podľa štatistických údajov o jednotlivých podnikoch patriacich pod Štátne banské a hutnícke závody: 1918: 796; 1919: 1 257; 1920: 1 321; 1921: 1 343; 1922: 1 288 a 1923: 666.³³

Okrem banského priemyslu (baníctva, úpravníctva a hutníctva) reprezentovaného závodmi ŠBR, dopĺňali priemyselnú základňu banskoštiavnického regiónu aj strojársky³⁴, potravinársky³⁵, textilný, obuvnícky a drevársky priemysel.

³⁰ V novembri 1919 ŠBR navrhlo prehĺbiť šachtu Alexander na úroveň Dedičnej štôľne cisára Jozefa II. prípravné práce začali v apríli 1923, v máji začalo ručné a od novembra 1923 strojové hĺbenie šachty. V septembri 1924 bola šachta Alexander spojená s dedičnou štôľňou. Dopravu medzi šachtami Alexander (vo Vyhniach) a Lill (v Hodruši) na úrovni dedičnej štôľne od mája 1925 zabezpečovali kone, od apríla 1928 elektro-benzínová banská lokomotíva. Od januára 1929 bola strojná doprava v šachte Alexander ukončená, následne aj ostatné práce. Vyhnianske banské pole bolo opätovne otvorené v roku 1933 (zo šachty Mayer), no po konštatovaní jeho vyťažnosti bol ťažný stroj zo šachty Alexander demontovaný. V roku 1936 bol použitý počas prieskumných prác v šachte Jozef v Novej Bani, ktoré vykonával hodrušský banský závod. LEPEŇ, Ivan. Vyhnianske bane – zabudnutá história. Banská Bystrica 2018, s. 47-48.

³¹ PAVŮK, Marián a kol. Vyhne. Monografia obce. Banská Bystrica, 2014, s. 103-106. Tiež: KLADIVÍK, Eugen. Banský závod vo Vyhniach v 1. pol. 20. storočia – do zastavenia jeho prevádzky koncom roku 1928. In SOMBATHYOVÁ, Magdalena. Vyhne. Minulosť a súčasnosť. Banská Štiavnica 2006, s. 191-203; ZÁMORA, Peter (ed.). Dejiny baníctva na Slovensku. 1. diel. Košice 2003, s. 228-231.

³² Štátni báňské a hutnícke závody v prvém desetiletí trvání Československé republiky, s. 33.

³³ Štátni báňské a hutnícke závody v prvém desetiletí trvání Československé republiky, s. 44-47.

³⁴ Máme na mysli dva významné podniky – Sandrik v Dolných Hámroch a Kachelmannovu strojárň vo Vyhniach. V sledovanom období boli oba podniky na území Tekovskej župy (do konca roku 1922) a od roku 1923 v Župe XVIII. I keď Dolné Hámre i Vyhne neboli súčasťou banskoštiavnického okresu, v prehľade ich uvádzame, keďže mali vplyv na zamestnanosť a pracovné možnosti aj obyvateľstva susediaceho banskoštiavnického okresu.

³⁵ Z rovnakého dôvodu uvádzame aj pivovar a sladovňu vo Vyhniach.

Strojársky priemysel

Popri dominantnej banskej, úpravárenskej a hutníckej činnosti sa v rámci ŠBR rozvinula aj strojárska výroba. Jej najvýznamnejšou prevádzkou bola *Továreň na výrobu strojom pletených drôtených lán*.³⁶ Do roku 1918 mala továreň dostatok objednávok z celého bývalého Uhorska a jej hospodárska bilancia bola aktívna. Po vzniku ČSR sa počet objednávok na jej výrobky výrazne znížil, obmedzil sa na banské závody na Slovensku. Drôtené laná v ČSR vyrábalo aj ŠBR v Příbrame, firma A. Deichsel vo Vítkoviciach a Továreň na drôtené laná v Kladne. V banskom odvetví bola najväčším konkurentom banskoštiavnickej výrobne prevádzka v Příbrame – na Březových Horách (jej výrobky boli lacnejšie). Preto, ale aj z dôvodu nedostatku materiálu banskoštiavnická prevádzka v roku 1919 nepracovala. Absencia objednávok na laná pokračovala aj po obnovení výroby.³⁷ Z hľadiska zamestnanosti nešlo o továrenskú, ale skôr dielenskú výrobu, keďže vo výrobe pracovalo priemerne sedem robotníkov, prevažne v jednozmennej prevádzke. Výrobné priestory boli v budove centrálnej stupy Šándorka³⁸, kde sa nachádzali aj kovácka a zámočnícka dielňa ŠBR. Zlú obchodno-ekonomickú situáciu továrne sa snažilo riešiť MVP v Prahe v roku 1923 tým, že upozornilo štátne banské a hutnícke závody na Slovensku a na Podkarpatskej Rusi, aby objednávkami podporili jej existenciu, čo však neprinieslo zlepšenie. V roku 1924 na konzultačnej porade ŠBR, bolo rozhodnuté ponechať si len laná pre vlastnú potrebu a ostatné predať. V decembri 1927 banskoštiavnické ŠBR oznámilo MVP v Prahe, že hospodárenie továrne za rok 1926 bolo pasívne a navrhlo, aby v rámci možností všetky stroje a zásoby ocelových drôtov továrne prevzalo ešte v roku 1927 ŠBR v Příbrame. MVP s návrhom súhlasilo a v apríli – júli 1928 boli stroje a zásoby odoslané do Příbrami. Skúšobné zariadenia na laná prevzalo riaditeľstvo Štátnych železiarní v Podbrezovej. V priestoroch bývalej továrne bola v roku 1928 zriadená garáž pre nákladné autá a sklad benzínu. Na zastavenie továrne mala pravdepodobne vplyv aj nekvalitná výroba lán, ktorá bola konštatovaná v roku 1925. Okrem tejto okolnosti i samotné ŠBR v Banskej Štiavnici, ktoré nedostatočne riešilo existujúcu situáciu a zrejme pri vtedajšej rozsiahlej rekonštrukcii podniku považovalo túto stratovú prevádzku za príťaž. Minimálne od roku 1924 sa jej snažilo zbaviť. K zastaveniu činnosti, resp. k jej zániku prispelo aj zlé železničné spojenie.³⁹

Závod Sandrik vznikol v roku 1895 ako podnik Gerambovej banskej únie na spracovanie striebra vyťaženeho v hodrušských baniach. V prvých rokoch továrenská výroba zamestnávala cca. 200 robotníkov. Po krachu Gerambovej banskej únie podnik v roku 1906 kúpila Ústredná maďarská sporiteľňa v Budapešti. V lete 1917 majiteľ rozhodol, že navýši

³⁶ Továreň na výrobu ocelových lán bola založená už v roku 1837 na Vindšachte (dnes Štiavnické Bane). V roku 1909 bola prevádzka presťahovaná do Banskej Štiavnice. LICHNER, Marián a kol. Banská Štiavnica: Svedectvo času. Banská Bystrica 2002, s. 104.

³⁷ V roku 1921 továreň aj mechanické dielne napojili na elektrickú centrálu na šachte František. Továreň bola vybavená 4 pletacími strojmi pre rôzne hrúbky drôtov, jedným vertikálnym zrážacím strojom, dvoma tkacími strojmi pre konopné a jutové vložky a jedným strojom na navíjanie drôtu. KLADIVÍK, Baníctvo v banskoštiavnickej časti banskoštiavnicko-hodrušského rudného revíru v prvej polovici 20. storočia s dôrazom na vývoj banskej techniky, s. 397.

³⁸ Stupa je úpravnícke zariadenie na úpravu/spracovanie vyťaženej rudy. Stupa Alexander (ľudovo nazývaná Šándorka – na počesť uhorského ministerského predsedu Alexandra Wekerleho) vznikla po rekonštrukcii bývalej stupy č. V.

³⁹ KLADIVÍK, Baníctvo v banskoštiavnickej časti banskoštiavnicko-hodrušského rudného revíru v prvej polovici 20. storočia s dôrazom na vývoj banskej techniky, s. 395-398.

akciový kapitál podniku o 2 milióny korún, čo využila konkurenčná rakúska firma Artur Krupp v Berndorfe, ktorá ako kapitálovo silnejšia kúpila akcie Sandriku a tým ho ovládla. Zároveň vznikol výrobný koncern Artur Krupp – Sandrik – Hermann – Bachmann, ktorý zamestnával až 2 500 ľudí. Po skončení prvej svetovej vojny prešiel podnik na mierovú výrobu. Dostal sa do záujmového stretu medzi rakúskym a maďarským majiteľom na jednej strane a ČSR, čo sa prejavovalo snahou majiteľov o presun lukratívnej výroby, strojov a zásob surovín mimo územia ČSR, a na druhej strane záujmom na jeho fungovanie pod československou kontrolou. V júni 1921 všetky akcie Sandriku kúpila Moravská agrárna a priemyselná banka, filiálka v Prahe. Po nostrifikácii koncom roku 1922 mal podnik názov *Sandrik – továreň na strieborné a kovové výrobky, a. s. Praha*.⁴⁰

Vojnová výroba prinášala Sandriku výrazné zisky, vďaka ktorým vedenie podniku ešte počas vojny modernizovalo výrobu. V novembri 1919 sa Sandrik obrátil na Štátny elektrolýtický závod v Banskej Bystrici aj na banskoštiavnické ŠBR s požiadavkou o informáciu o možnosti poskytnutia 20 – 30 q (2 000 – 3 000 kg) medi. Továreň mala už len malé zásoby surovín a zvlášť jej chýbala meď. Pokiaľ by suroviny nezískala, hrozilo jej zatvorenie. V tom čase zamestnávala cca. 400 robotníkov a spolu s členmi rodín bolo od nej závislých 1 400 osôb. Z hľadiska vývoja v povojnovom období bola zaujímavou zákazkou, dôležitou pre existenciu podniku, spolupráca pri dodávaní polotovarov na výrobu prvých československých mincí. Vďaka nej, ale aj zákazke pre československú armádu, podnik v rokoch 1921 – 1922 zvýšil zamestnanosť a dosiahol čistý zisk viac než 600 000 Kč podobne to bolo aj v roku 1922 – 1923. V roku 1924, prvýkrát od vzniku ČSR, vykázal stratu. Jeho nový technický riaditeľ Jaroslav Alojz Splítek preferoval výrobu nábojníc. S touto výrobou sa však podnik nepresadil, následný pokles cien výrobkov sa prejavil znížením miezd zamestnancov a ich nespokojnosťou. V novembri 1924 ju sandrickí robotníci vyjadrili štrajkom a protestmi za zvýšenie miezd a zlepšenie pomerov. Koncom novembra 1922 zamestnával podnik (bez skladov v Budapešti a Prahe a ústrednej kancelárie v Prahe) 32 úradníkov (27 mužov a 5 žien) a 493 robotníkov (338 mužov a 155 žien). Spolu 525 zamestnancov a 4 obchodných zástupcov. So zamestnancami mal uzavretú kolektívnu zmluvu, všetci robotníci boli organizovaní vo zväze kovorobotníkov, úradníci v Československom zväze kovorobotníckych úradníkov. Väčšina robotníkov sa hlásila k slovenskej národnosti (98 %) a politicky k sociálnej demokracii.⁴¹

Ešte počas prvej svetovej vojny bola dovtedajšia energetická sústava závodu modernizovaná – v továrni boli postavené dva parné lokomobily od nemeckej firmy Wolf s výkonom 2 x 250 HP, ktoré poháňali dva trojfázové generátory vyrábajúce elektrický prúd 3 x 550 V. Po vybudovaní diaľkovej prenosovej siete vysokého napätia 22 000 V z Kremnice do Banskej Štiavnice bol podnik od januára 1926 pripojený na elektrickú rozvodnú sieť SSE.⁴²

Aj vo vyhnianskej *Strojárni a zlievarni Karola Kachelmanna* bola okrem tradičnej výroby počas vojny zavedená aj zbrojná výroba. V období konjunktúry firma zamestnávala 250 – 300 robotníkov a 40 učňov. Po vzniku ČSR mala problémy so stratou tradičných

⁴⁰ PRIESOL, Vít. Hodruša-Hámre. Továreň Sandrik a jej vplyv na obec. Žiar nad Hronom 2007, s. 26-27, 44-45, 53. SNA v BA, p. SBA, f. BRŠ, Inv. č. 97, k. 7, č. j. 4 589/1919 adm. Žiadosť továrne Sandrik o dodanie medi.

⁴¹ PRIESOL, Továreň Sandrik a jej vplyv na obec, s. 52-55.

⁴² PRIESOL, Továreň Sandrik a jej vplyv na obec, s. 55-56.

trhov, slabou konkurencieschopnosťou a napokon aj nedostatkom odberateľov u banských podnikov postihnutých reštrikciou. Továreň prepúšťala robotníkov, niekoľkokrát obmedzila a v apríli 1923 zastavila výrobu. Neskôr v rokoch 1928 a 1930 sa podieľala na stavbe novej flotačnej úpravne pri Dolnohodrušskom závode. Okrem dodávok nových strojov zabezpečovala pre ŠBR aj rekonštrukcie strojov, ktoré boli premiestňované medzi závodmi. Továreň úspešne odolávala konkurencii českého priemyslu, no napokon sa v roku 1934 dostala do konkurzu. Jej nehnuteľnosti a zariadenie odkúpila Slovenská banka, ktorá 11. apríla 1934 založila spoločnosť Slovenská strojárň a slieváreň, účastinná spoločnosť vo Vyhniach.⁴³

Potravinársky priemysel

Po ŠBR a jeho závodoch v Banskej Štiavnici, Hodruši a vo Vyhniach bola druhým najvýznamnejším zamestnávateľom v regióne tabaková továreň – Československá tabaková réžia. Podobne ako bane, aj tabaková továreň bola štátny podnik. Tabak bol zákonom zaradený medzi štátny monopol. Nariadením vlády č. 206/1924 Zb. z. a n. bola Československá tabaková réžia vyhlásená od 1. januára 1925 za štátny podnik, ktorému podliehali všetky tabakové továrne a nákupné úrady na území ČSR. Išlo o 19 tabakových tovární, 2 úrady nákupu a 8 úradov predaja tabaku. Vedenie závodov bolo založené na prísne centrálnom riadení.⁴⁴ Ústredné riaditeľstvo Československej tabakovej rézie podliehalo Ministerstvu financií v Prahe.

V tabakovej továrni pracovali na robotníckych pozíciách prevažne ženy. Ich platy boli nízke, čo sa prejavovalo aj na nespokojnosti a pravidelnom predkladaní mzdových požiadaviek. V januári 1920 žiadal banskoštiavnický župný poradca Ústredné riaditeľstvo tabakovej rézie v Prahe (ďalej Ústredné riaditeľstvo), aby vyslalo komisiu pre riešenie žiadostí robotníkov banskoštiavnickej továrne, ktorí požadovali podpory a zvýšenie mzdy. Župný poradca mal obavy, že ak sa situácia neupokojí, bude nútený požiadať o zatvorenie továrne.⁴⁵ Podnik naďalej fungoval a v roku 1921 v ňom pracovalo okolo 1 000 zamestnancov (dominantne žien).⁴⁶ V nasledujúcich rokoch ich počet klesal: v roku 1922 na 889 (53 mužov a 836 žien), v roku 1925 678 zamestnancov (54 mužov a 624 žien) a tento trend pokračoval.⁴⁷ Napriek výraznému poklesu zamestnancov bola tabaková továreň v medzivojnovom období naďalej druhým najvýznamnejším zamestnávateľom v meste a regióne. Možnosťou rozšírenia jej výroby a zamestnanosti by boli zmeny vo výrobnom programe, rozšírenie výroby a zriadenie Úradu predaja tabaku. Podľa banskoštiavnického okresného úradu (ďalej OÚ) v tabakovej továrni bola nadvýroba cigár. Po jej redukcii by vznikli kapacity pre zavedenie výroby cigariet, ktorých produkciou by továreň mohla zásobovať aj spomenutý Úrad predaja tabaku, o ktorého zriadenie sa v Banskej Štiavnici snažili. Ústredné riaditeľstvo plánovalo výstavbu nových budov a skladov pre tabak vo Zvolene. Výhodou Banskej Štiavnice mali byť objekty, ktoré sa v meste nachádzali. Toto zdôvodnenie adresoval

⁴³ PAVŮK, Vyhne. Monografia obce, s. 74-75, 113-114.

⁴⁴ Bližšie: NOVÁK, Ján. Slovak international tabak a. s. závod Banská Štiavnica 1870 – 1995. Banská Štiavnica 1995, s. 19.

⁴⁵ ŠA BB p. BŠ, f. ŽP, kat. č. 326, k. 6, č. j. 163/1920 adm. Neoznačený spis.

⁴⁶ ŠA BB p. BŠ, f. ŽP, kat. č. 78, k. 1, č. j. 296/1921 prez. List z 30. decembra 1921 zaslaný župným poradcom Ministerstvu s plnou mocou pre správu Slovenska, vo veci šírenia komunizmu v Banskej Štiavnici.

⁴⁷ ŠA BB p. BŠ, f. Mestský úrad v Banskej Štiavnici a Banskej Belej 1923 – 1945 (ďalej MÚ v BŠ), Inv. č. 332, k. 88, č. j. 13 703/1942 adm. Stav robotníctva v štátnych tabakových továrňach.

val banskoštiavnický okresný náčelník županovi Pohronskej župy, následne malo byť posúdené pražskými ministerstvami. Ak mali byť výhodou mesta existujúce budovy, zásadnou nevýhodou bolo železničné spojenie. Ústrednému riaditeľstvu podniku okresný náčelník prisľúbil, že prestavba úzkokoľajnej železnice bude pravdepodobne začatá už koncom roku 1925, určite však v roku 1926. Tieto predpoklady vychádzali z prisľubu ministra obchodu a ministra verejných prác počas ich návštevy mesta v lete 1924.⁴⁸

Pivovary a sladovne patrili na Slovensku k menším závodom. V roku 1930 zamestnávali na Slovensku 719 osôb v potravinárskom priemysle. V prvých poprevratových rokoch (1919 – 1921) bola situácia pre slovenské pivovary priaznivá, no po prvotnom rozmachu spojenom aj s modernizáciou prevádzok sa prejavili problémy. Najmä v rokoch povojnovej hospodárskej krízy a následne v rokoch 1923 – 1924, keď začalo na Slovensko výrazne prenikať české pivo, ktoré bolo pre slovenské pivovary silnou konkurenciou. Rozvoju pivovarníctva nepomohol ani stúpajúci záujem u konzumentov a aj toto odvetvie v povojnových rokoch nepriaznivo ovplyvňovali dopravné problémy, vysoké železničné tarify, následne vyššie ceny surovín, ako aj vyššie koncové ceny, technologická zastaranosť a nedostatok kapitálu.⁴⁹

Pivovar a sladovňa vo Vyhniciach sa z hľadiska veľkosti ročnej produkcie zaradováli k stredne veľkým závodom.⁵⁰ Podnik vyhniansko-banskoštiavnickej rodiny Kachelmannovcov (vlastnili ich od roku 1895, od roku 1910 v spoluvlastníctve s Ándorom Medveczkym) v čase konjunktúry zamestnával 40 pracovníkov. V roku 1920 to bolo už len 27. Podniku klesol aj objem výroby. Už v roku 1923 Slovenská banka v Bratislave vyhotovila súpis majetku firmy Kachelmann a spol. Vyhne. O päť rokov neskôr – 31. mája 1928 pivovar a sladovňu banka odkúpila.⁵¹

Potravinársku výrobu v regióne reprezentovalo aj niekoľko menších prevádzok, ktoré nemali továrenský charakter ani výrobou, ani potrebný počet zamestnancov. Išlo o veľkoobchody, resp. dielne. Patrila k nim aj bryndziareň Artúra Erdösa (*Dielňa na výrobu bryndze*). Živnostenské oprávnenie na výrobu bryndze získal Artúr Erdős v roku 1919, ale podnik bol založený už v roku 1908.⁵² Firma vyrábala lahôdkovú bryndzu, liptovskú bryndzu,

⁴⁸ ŠA BB p. BŠ, f. MÚ v BŠ, Inv. č. 315, k. 15, č. j. 9 308/1925 adm. Úrad predaja tabaku, umiestnenie. MIČKO, Peter. Hospodárska situácia vybraných podnikov v regióne „Pohronskej župy“ v medzivojnovom období. In FUKASOVÁ, Daniela – FIALOVÁ, Ivana. (eds.). Kapitoly z dejín hospodárskeho vývinu Slovenska v medzivojnovom období (1918 – 1939). Bratislava, 2011, s. 246. Tiež: MIČKO, Peter. Hospodárske problémy a podnikové špecifiká vybraných regiónov stredného Slovenska v rokoch 1918 – 1938. In MIČKO, Peter a kol. Historické špecifiká stredného Slovenska v rokoch 1918 – 1938. Banská Bystrica 2008, s. 138.

⁴⁹ BARTLOVÁ, Alena. Pivovarníctvo na Slovensku v medzivojnovom období. In PETRÁŠ, Milan. Z dejín pivovarníctva, sladovníctva a chmeliarstva na Slovensku. Trnava 1993, s. 91, 94-95; Tiež: HALLON, Ľudovít. Vývoj technickej základne pivovarov a sladovní na Slovensku v rokoch 1918 – 1938. In PETRÁŠ, Milan. Z dejín pivovarníctva, sladovníctva a chmeliarstva na Slovensku. Trnava 1993, s. 98. Podrobnejšie: CABADAJ, Peter. Slovenské pivovarníctvo v toku času. Žilina 2000. 204 s.

⁵⁰ HALLON, Vývoj technickej základne pivovarov a sladovní na Slovensku v rokoch 1918 – 1938, s. 99.

⁵¹ PAVÚK, Vyhne. Monografia obce, s. 74; V auguste 1928 MV povolilo utvorenie novej účastinnej spol. pod názvom Slovenský pivovar a sladovňa, úč. spol. Vyhne. Spoločnosť bola zaprotokolovaná v obchodnom registri bansko-bystrického súdu 30. januára 1929. Prevzala pivovar a sladovňu vo Vyhniciach, sklad piva v Banskej Štiavnici a vo Zvolene, dovtedy vedené pod firmou Kachelmann a spol. Vyhne. ŠA BB p. BŠ, f. MÚ v BŠ, Inv. č. 319, k. 23, č. j. 5 593/1929 adm.

⁵² ŠA BB p. BŠ, f. MÚ v BŠ, Inv. č. 320, k. 26, č. j. 18 533/1930 adm. Artúr Erdős v Banskej Štiavnici, živnostenské schválenie bryndziarne so strojným zariadením.

zimnú bryndzu, „kôrkovicu“.⁵³ Zamestnávala len niekoľko zamestnancov (2 – 5), majiteľ firmy zrejme zabezpečoval obchodné záležitosti. Tento podnik dielenského typu počas svojej existencie nemal zásadný vplyv na zamestnanosť v regióne. Výrobnú kapacitu a zamestnanosť sa mu počas sledovaného obdobia, ale ani neskôr nepodarilo výraznejšie zvýšiť.

Textilný priemysel

Aj z hľadiska zamestnanosti dôležitým odvetvím, ktoré sa už od konca 19. storočia⁵⁴ etablovalo v priemyselnej sfére regiónu a zároveň bolo dlhodobo významným zamestnávateľom, bol textilný priemysel. V medzivojnovom období ho reprezentovali štyri podniky: *Prvá slovenská dielňa na pletený, tkaný a šatkový tovar, úč. spol. v Banskej Štiavnici* – neskôr odkúpená a premenovaná na podnik *Slovenka, továreň na pletený a stávkový tovar, úč. spol. Turčiansky Svätý Martin* – závod *Banská Štiavnica*, podnik *Schindler a spol., úč. spol., továreň na pletený tovar v Banskej Štiavnici* a podnik *Müller a spol., továreň na pletený tovar v Banskej Štiavnici*.⁵⁵

Pre nami skúmané obdobie je zaujímavé sledovať vývoj v prvých dvoch, resp. troch podnikoch. Patrili k stredne veľkým zamestnávateľom. Najvýznamnejší z nich – *Slovenka* zamestnával postupne až takmer štyristo robotníkov, *Prvá slovenská dielňa na pletený, tkaný a šatkový tovar* a *Schindler* maximálne dvestopäťdesiat robotníkov. Okrem podobného výrobného programu mali spoločne aj to, že boli súkromnými podnikmi a tiež to, že permanentne zápasili s nedostatkom prevádzkového kapitálu. Ich vývoj v medzivojnovom období charakterizovali veľké výkyvy vo výrobe a tým aj v zamestnanosti. Výrazne ich zasiahla hospodárska kríza v rokoch 1921 – 1923, najmä však kríza v 30-tych rokoch. Textilný priemysel všeobecne patril k najťažšie postihnutým odvetviám, ktoré po rozpade rakúsko-uhorskej monarchie stratili odberateľov z vnútorného trhu. Zasiahla ich veľká konkurencia tovaru z Anglicka (vypredávanie zásob), konkurencia vyspelého českého textilného priemyslu, vyššie daňové zaťaženie a dopravné tarify ako v Čechách, dôsledky obchodnej politiky nástupníckych štátov, ktoré obmedzovali export slovenských textilných

⁵³ Adresár priemyselnej výroby Slovenska. Bratislava: Obchodná a priemyselná komora v Bratislave, 1940, s. 145.

⁵⁴ Prvým textilným podnikom továrenského charakteru, ktorý vznikol v Banskej Štiavnici na konci 19. storočia bola pobočka Prvej uhorskej továrne na tkaný a pletený tovar, úč. spol. v Budapešti, s centrálnou továrňou vo Vacove. Spoločnosť v roku 1895 založila v Banskej Štiavnici a Hodruši svoje vysunuté prevádzky, v ktorých sa pracovalo prevažne po domácky. V rokoch 1905 – 1907 postavila vlastnú výrobnú budovu (Na Veterníku, v blízkosti plynárne – pozn. D. H.) kde už od roku 1906 prevádzkala továrenskú výrobu s cca. 300 robotníkmi, neskôr (v rokoch 1913 – 1915) podnik zamestnával až 900 robotníkov (najmä žien). Najväčšiu konjunkúru továrne zažívala po prevzatí výroby pre vojsko, na začiatku a v priebehu prvej svetovej vojny, resp. v čase keď zlikvidovala svoju výrobu prevádzka Prvej banskoštiavnickej továrne na výrobu košiel a bielizne. Posledné vojnové roky tento počet klesol pre nedostatok surovín. Továrňu patrila do záujmovej sféry budapeštianskej Obchodnej banky. Druhým textilným podnikom bola výrobná mužských košiel a bielizne založená v roku 1905 banskoštiavnickým obchodníkom Adolfom Weissom v Banskej Štiavnici. V podniku zamestnal 20 pracovníkov. V roku 1907 sa firma zmenila na akciovú spoločnosť – vznikla Prvá banskoštiavnická továrňa na výrobu košiel a bielizne, úč. spol. v Banskej Štiavnici. Po prosperujúcich rokoch 1908 – 1909 spoločnosť v rokoch 1910 – 1911 postavila novú továrenskú budovu na Dolnej ulici (terajšiu „Schindlerku“). V tom čase zamestnávala okolo 250 – 300 robotníčok, jej výrobky boli pomerne lacné a kvalitné a tovar sa predával aj do zahraničia, najmä na Balkán a do Rakúska. Aby firma zachránila aspoň časť akciového kapitálu v apríli 1914 továrňu likvidovala. Kronika Pleta I. diel, s. 19-28, 33.; LICHNER, Banská Štiavnica: Svedectvo času, s. 104-106.

⁵⁵ Podnik vznikol až v roku 1937.

závodov (napr. Maďarsko, kde v prvej polovici roku 1924 platil zákaz dovozu). Kríza textilného odvetvia dosiahla vrchol v rokoch 1922 – 1923, keď podniky úplne zastavili prevádzku, alebo ju výrazne obmedzovali.

Podľa zmluvy z 29. februára 1920 bola *Prvá uhorská továreň na tkaný a pletený tovar, úč. spol. v Budapešti s centrálnou továrňou vo Vacove* predaná *Prvej slovenskej dielni na pletený a tkaný i šatkový tovar, úč. spol. v Banskej Štiavnici*. Nadobúdacia cena majetku továrne bola vo výške 168 450,99 Kč. Predmetom podnikania firmy zostala výroba pleteného sortimentu: svetrov, pančúch, šatiek a iného, aj tkaného tovaru.⁵⁶ Hlavným orgánom spoločnosti bolo valné zhromaždenie, ktorému bola podriadená dozorná rada spoločnosti a riaditeľ továrne (Jakub Geist). Firma už počnúc rokom 1921 a najmä v rokoch 1922 – 1923 zápasila s viacerými ťažkosťami. Najskôr rozširovala výrobu, následne pri poklese cien sa jej znehodnotili zásoby materiálu a hotových výrobkov, insolventní odberatelia jej neboli schopní platiť pohľadávky a prejavili sa aj ťažkosti s vývozom do Maďarska a konkurenciou podnikov z Čiech. Vývoj vyvrcholil v roku 1923, keď strata továrne presiahla výšku základnej istiny a podnik bol nútený vyhlásiť likvidáciu. Podľa správy župného poradcu firma v roku 1921 občas zastavovala výrobu (zamestnávala cca. 180 robotníkov). V roku 1922 zamestnávala do 250 robotníkov, no ich počet postupne klesal a v roku 1925 ich bolo už len 30.⁵⁷

Z rozhodnutia valného zhromaždenia sa vedenie továrne snažilo o záchranu kapitálu akcionárov, preto žiadalo podporu od úradov, odpustenie daní a pod. V roku 1925 podala firma žiadosť na MPS o poskytnutie pôžičky vo výške 500 000 Kč a chcela získať bezúročný úver na 10 rokov. Pôžičku nezískala. Za jej dlhy sa zaručila Žilinská súkenka, a. s., resp. Legiobanka s ktorou súkenka spolupracovala. V novembri 1925, na základe zmluvy z 10. novembra 1925, Prvú slovenskú dielňu na pletený, tkaný a šatkový tovar, úč. spol. v likvidácii odkúpila Československá spoločnosť pre obchod, priemysel a hospodárstvo, úč. spol. vo Zvolene s centrárou v Prahe. Kúpna cena bola mimoriadne nízka – 170 000 Kč, nižšia ako skutočná hodnota podniku, keďže len strojné zariadenie továrne malo vyššiu hodnotu. Československá spoločnosť pre obchod, priemysel a hospodárstvo mala textilnú továreň v Martine a zo zakúpenej továrne v Banskej Štiavnici vytvorila jej pobočný závod.⁵⁸

Ďalší textilný podnik sídlil v Banskej Štiavnici – firma *Schindler a spol., úč. spol., továreň na pletený tovar v Banskej Štiavnici* bol založený v roku 1919 Hugom Schindlerom a Eduardom Weihsgärberom.⁵⁹ Začínal ako dielňa, spočiatku vyrábajúca len šnúrky do topánok, neskôr zaviedla výrobu pančúch a ponožiek a následne aj vrchného pleteného ošatenia.⁶⁰ S rozšírením výroby stúpol aj počet zamestnancov. Podnik však zaznamenával veľké výkyvy závislé od objednávok. Počas prosperity zamestnával cca. 250, neskôr 100 robotníkov, pri obmedzovaní výroby ich počet klesol na 40 – 50, koncom januára 1924 bolo vo firme už len 5 – 10 robotníkov.⁶¹

⁵⁶ Kronika Pleťa I. diel, s. 33-34; LICHNER, Banská Štiavnica: Svedectvo času, s. 104-106.

⁵⁷ Kronika Pleťa I. diel, s. 34-35; LICHNER, Banská Štiavnica: Svedectvo času, s. 105-106. ŠA BB p. BŠ, f. ŽP, kat. č. 78, k. 1, č. j. 296/1921 prez. List z 30. decembra 1921 zaslaný župným poradcom Ministerstvu s plnou mocou pre správu Slovenska, vo veci šírenia komunizmu v Banskej Štiavnici.

⁵⁸ Kronika Pleťa I. diel, s. 48-50.

⁵⁹ LICHNER, Banská Štiavnica: Svedectvo času, s. 105.

⁶⁰ Kronika Pleťa I. diel, s. 112-114.

⁶¹ ŠA BB p. BŠ, f. Okresný úrad v Banskej Štiavnici 1923 – 1945 (ďalej OÚ BŠ), Inv. č. 416, k. 105, č. j. 425/1924 adm. Neoznačený spis.

Obuvnícky priemysel

Obuvnícky priemysel v banskoštiavnickom regióne okrem početných dielenských prevádzok zastupovalo aj niekoľko firiem továrenského charakteru. Pre obdobie rokov povojnovej hospodárskej krízy 1921 – 1923 venujeme pozornosť dvom z nich – továrni na obuv *Erdős a Gerő* a družstevnému podniku *Obuvnícke družstvo v Banskej Štiavnici*.⁶²

Továreň na ručnú výrobu obuvi založili Alexander Erdős a Jakub Gerő v roku 1905. V rokoch 1917 a 1918 zamestnávala priemerne 40 robotníkov (z toho 10 učňov), v roku 1919 už 70 robotníkov (10 učňov) pričom asi tri mesiace továreň nepracovala. V roku 1920 bola priemerná zamestnanosť 95 robotníkov (20 učňov), v roku 1921 – 100 robotníkov (20 učňov), v roku 1922 – 94 robotníkov (14 učňov) pričom štyri mesiace sa nepracovalo vôbec a dva mesiace obmedzene.⁶³ V roku 1922 sa obrátila na župný úrad, magistrát mesta, kapitánsky úrad a miestnu plynáreň. Jej predstavitelia sa sťažovali na rastúcu hospodársku krízu, ktorá s vysokými režijnými nákladmi, najmä cena plynu a daňové zaťaženie a tiež vypovedaním úveru bankou boli dôvodmi, pre ktoré vedenie podniku plánovalo čast' robotníkov ihneď prepustiť, ostatných prepustiť k 15. novembru a začiatkom roku 1923 závod zavrieť. V prípade zlepšenia situácie chcelo vedenie prevádzku továrne opätovne obnoviť. Vedenie firmy požadovalo zavedenie podpôr pre prepustených robotníkov, zníženie ceny plynu a daňové úľavy. Výsledkom bolo predĺženie lehoty oslobodenia od platenia mestských daní.⁶⁴

V roku 1923 bolo v podniku 78 robotníkov (10 učňov) dva mesiace sa nepracovalo vôbec a tri mesiace obmedzene. V júli 1924 továreň obnovila výrobu a zamestnávala cca. 95 robotníkov (10 učňov) a opäť sa dva mesiace vôbec nepracovalo, k 31. januáru 1925 podnik zamestnával 87 robotníkov (13 učňov).⁶⁵ Problém s udrжанím výroby sa opakoval pravidelne aj nasledujúce roky. Počet zamestnancov a výroba kulminovali až v druhej polovici 20. rokov. Výrazne k tomu prispelo postupné zavádzanie mechanizácie výroby.

Reakciou na hospodársku situáciu po roku 1921, keď sa viaceré podniky predtým pracujúce pre vojenskú výrobu dostali do problémov, obmedzovali prácu a prepúšťali zamestnancov bol vznik výrobného družstva *Obuvnícke družstvo v Banskej Štiavnici* vo februári 1922. Družstvo združovalo robotníkov, družstevníkov a riadilo sa stanovami Ústredného zväzu československých družstiev v Prahe. Jeho predsedom bol Ján Kaňa, členskú základňu tvorili členovia (podielníci).⁶⁶ Členovia a vedúci družstva pred jeho vznikom pracovali v továrni na obuv *Erdős a Gerő*. Začiatkom roku 1922 po neúspešnom štrajku v tejto továrni založili družstvo. Nemali však dostatočný kapitál ani obchodné skúsenosti a už v roku 1922 výroba stagnovala. Dôvodom bola hospodárska kríza a zníženie cien obuvníckych výrobkov továrňou *Erdős a Gerő*. Podľa správy Okresného živnostenského

⁶² Tradícia obuvníckej priemyselnej výroby v Banskej Štiavnici sa spája už s firmou Brettschneider, založenou v roku 1895 Žigmundom Brettschneiderom. LICHNER, Banská Štiavnica: Svedectvo času, s. 106.

⁶³ ŠA BB p. BŠ, f. MÚ v BŠ, Inv. č. 315, k. 14, č. j. 645/1925 adm. Prehľad o počte robotníkov zaslaný firmou *Erdős a Gerő* Mestskému úradu 14. februára 1925.

⁶⁴ ŠA BB p. BŠ, f. ŽP, kat. č. 763, k. 13, č. j. 1 046/1922 adm. Pomoc pre továreň *Erdős a Gerő*; Firma bola oslobodená od platenia mestských daní na dobu 10 rokov už skôr (od 31. decembra 1914 do 31. decembra 1923). ŠA BB p. BŠ, f. ŽP, kat. č. 763, k. 13, č. j. 1 046/1922 adm. Pomoc pre továreň *Erdős a Gerő*.

⁶⁵ ŠA BB p. BŠ, f. MÚ v BŠ, Inv. č. 315, k. 14, č. j. 645/1925 adm. Prehľad o počte robotníkov zaslaný firmou *Erdős a Gerő* Mestskému úradu 14. februára 1925.

⁶⁶ ŠA BB p. BŠ, f. Okresné živnostenské spoločenstvo v Banskej Štiavnici 1884 – 1950 (ďalej OŽS BŠ), Inv. č. 57, k. 4, č. j. 87/1922. Zápisnica ustavujúceho valného zhromaždenia.

spoločenstva z apríla 1924 kríza v obuvníckej výrobe v Banskej Štiavnici začala vo februári 1922, trvala do konca roku a pokračovala aj v nasledujúcich rokoch 1923 a 1924. Ceny výrobkov v porovnaní s rokom 1921 klesli až o 100 %. Obuvnícke družstvo existovalo len tri roky a ešte počas hospodárskej krízy bolo nútené zastaviť prácu rozpustiť členskú základňu a dostalo sa do konkurzného konania.⁶⁷

Drevospracujúci priemysel

V regióne Banskej Štiavnice malo tradíciu aj dielenské a priemyselné spracovanie dreva. Reprezentovala ho rezbárska dielňa na Piargu (dnes Štiavnické Bane) založená v 80. rokoch 19. storočia, neskôr štátna Učebná dielňa na výrobu detských hračiek, resp. od roku 1922 rezbárske oddelenie Štátnej priemyselnej školy v Banskej Štiavnici, viacerí jednotlivci a živnostenské dielne. Najväčším z drevospracujúcich podnikov bola *Dielňa na výrobu oltárov a sôch* založená v roku 1913 z podnetu Ostrihomského arcibiskupstva. Zamestnávala v priemere 30 – 40, neskôr 80 – 100 robotníkov. Špecializovala sa na výrobu drevených oltárov, sôch a iného kostolného zariadenia, najmä z lipového dreva. V roku 1920 tento podnik odkúpil banskoštiavnický obchodník Elemér Guttmann, ktorý dovtedajšiu výrobu nahradil produkciou nábytku a bytového zariadenia. Nový majiteľ prevádzkoval aj parnú pílu a veľkoobchod a maloobchod s drevom. Rozšírenie výroby umožnilo prijatie nových zamestnancov, ktorých počet stúpol na 130. Išlo predovšetkým o stolárov. Majiteľ podnik modernizoval, vďaka čomu bola výroba úspornejšia a kvalitou výrobkov si vytvoril dobré meno. Továreň zmenila názov na *Dielňa na drevený tovar*. Podnik zaznamenal v povojnovom období konjunktúru, neskôr však musel viackrát zastaviť výrobu. Výsledkom jeho finančných ťažkostí boli časté spory medzi robotníkmi a vedením.⁶⁸ Firma pracovala podľa toho, ako sa jej podarilo získať zákazky. V decembri 1920, z dôvodu obmedzenia nezamestnanosti, jej Ministerstvo sociálnej starostlivosti (ďalej MSS) povolilo do konca júna 1921 vykonávanie nočnej práce.⁶⁹ V roku 1921 továreň dostala objednávku na 5 000 debien pre tabakovú továreň, čo posmelilo jej robotníctvo k tomu, aby žiadalo uzatvorenie kolektívnej zmluvy a 30 % zvýšenie plátov. Požiadavky robotníkov viedli až ku štrajku, ktorý bol ukončený 30. decembra 1921 po tom, ako továreň robotníkom čiastočne vyhovela.⁷⁰ V roku 1924 zamestnávala firma už len 5 – 10 zamestnancov, namiesto možných 80 – 100 a podobne, ako väčšinu podnikov v meste ju zasiahli dôsledky hospodárskej krízy.⁷¹ Od roku 1924 podnik vlastnila Slovenská banka. Postupne zaznamenal vzostup zamestnanosti, ktorý sa striedal s obdobiami obmedzovania prevádzky. Podnik vyrábala všetky druhy nábytku, vrátane kancelárskeho a zaoberal sa aj výrobou stavebného reziva, ktoré spracovával na vlastnej píle.⁷²

⁶⁷ ŠA BB p. BŠ, f. OŽS, Inv. č. 59, k. 6, č. j. 115/1924. Obuvnícke Družstvo – mimokonkurzné vyjednanie. Tiež: MILEV, M. J. 50 rokov od založenia Obuvníckeho družstva v Banskej Štiavnici. Bratislava, s. 7-9.

⁶⁸ LICHNER, Banská Štiavnica: Svedectvo času, s. 104.; ŠA BB p. BŠ, f. ŽP, kat. č. 78, k. 1, č. j. 296/1921 prez. List z 30. decembra 1921 zaslaný župným poradcom Ministerstvu s plnou mocou pre správu Slovenska, vo veci šírenia komunizmu v Banskej Štiavnici.

⁶⁹ ŠA BB p. BŠ, f. ŽP, kat. č. 599, k. 11, č. j. 11/1921 adm. Povoľenie na vykonávanie nočnej práce.

⁷⁰ ŠA BB p. BŠ, f. ŽP, kat. č. 78, k. 1, č. j. 296/1921 prez. List z 30. decembra 1921 zaslaný župným poradcom Ministerstvu s plnou mocou pre správu Slovenska, vo veci šírenia komunizmu v Banskej Štiavnici.

⁷¹ ŠA BB p. BŠ, f. OÚ BŠ, Inv. č. 416, k. 105, č. j. 425/1924 adm.

⁷² Drevársky priemysel v B. Štiavnici. In Štiavničan, 1935, roč. 1, č. 9, s. 4.

Druhým významnejším drevospracujúcim podnikom v regióne bola *Mestská parná píla v Hodruši* (Banská Hodruša bola vonkajšou ulicou – predmestím Banskej Štiavnice). Vzhľadom na bohaté zásoby dreva v okolitých lesoch postavilo mesto Banská Štiavnica v rokoch 1920 – 1921 v Hodruši parnú pílu.⁷³ Predaju dreva z mestských lesov malo pomôcť uzatvorenie zmluvy s firmou Maximiliána Büchlera z Martina a vytvorenie spoločnosti *Drevársky závod mesta Banskej Štiavnice a Belej & Max. Büchlera v T. Sv. Martine*. Podľa zmluvy mu malo mesto po dobu 12 rokov dodávať všetko drevo z mestských lesov a za to malo dostať vypočítanú cenu za drevo na pni a podiel na zisku podniku. Büchler spravoval spoločnú firmu a vyplácal mestu provízie. Mesto dostalo za rok 1922 vyše 1 000 000 Kč, no koncom roku 1921 začala priemyselná kríza, ktorá zasiahla aj podnik. V decembri 1922 a januári 1923 parná píla v Hodruši zamestnávala len 5 robotníkov, z ktorých dvaja pracovali stále a traja tri dni v týždni. Pätnásť robotníkov nepracovalo. Na konci januára boli na píle zamestnaní už len dvaja robotníci. Platilo, že počet zamestnancov píly sa menil v závislosti na dopyte po vyrábanom rezive. V čase kulminácie výroby píla zamestnávala 60 – 80 robotníkov. Výroba nemala odbyt a Büchler v druhej polovici roku 1923 zastavil vyplácanie ďalších záloh mestu. To sa snažilo získať späť právo na voľný obchod s drevom zo svojich lesov. Koncom januára 1924 Maximilián Büchler súhlasil so zrušením zmluvy a požadoval od mesta finančné vyrovnanie. Po dlhšom vyjednávaní bolo rozhodnuté, že mesto poskytne Büchlerovi 1 800 m³ ihličnatého dreva, 220 000 Kč v hotovosti a odpredá mu ďalších 15 000 m³ ihličnatého dreva za cenu 780 000 Kč. Pre mesto Banská Štiavnica bola zmluva uzavretá v roku 1922 nevýhodná, preto prijalo Büchlerovu ponuku na jej úpravu. Zrušenie spoločenskej zmluvy mestu navrhoval aj župný úrad. Mesto chcelo spracovať všetko drevo, čo sa podľa hospodárskeho plánu malo vyťažiť a tiež zásoby z minulých rokov, keďže bolo v zlej finančnej situácii. Spoločný podnik však nevedel drevo rýchlo spracovať, preto ho mesto chcelo predať verejnou licitáciou. Parnú pílu mesto plánovalo ponúknuť do dražby a o ďalšom osude tohto podniku rozhodnúť na základe jej výsledku.⁷⁴

Spracovaním dreva najmä pre banské potreby sa zaoberala aj píla ŠBR na Rybníku. Počiatky erárnej píly ŠBR v Banskej Štiavnici siahajú do polovice 19. storočia. Koncom roku 1919 na parnej píle okrem kuričov a strážnikov pracovalo 21 tesárov, 4 stolári, 7 tesárskych učňov a 4 pomocníci. Parný pohon bol v roku 1922 nahradený Girardovou vodnou turbínou. V roku 1923 sa prevádzka píly zastavila, keďže spotreba reziva sa výrazne znížila z dôvodu reštrikčného programu baní. Keďže rekonštrukcia závodov v Hodruši vyžadovala dodávku dreveného stavebného materiálu, v januári 1927 bolo rozhodnuté o jej opätovnom uvedení do prevádzky.⁷⁵

⁷³ PRIESOL, Vít. Banská Hodruša. Žiar nad Hronom, 2010, s. 83-84.; PRIESOL, Vít. Najstaršie dejiny obce Hodruša-Hámre. Žiar nad Hronom, 2005, s. 66-67.; ŠA BB p. BŠ, f. MÚ v BŠ, Inv. č. 314, k. 10, č. j. 17 381/1923 adm. Zápisnica zo všeobecnej revízie mestského hospodárstva mesta Banskej Štiavnice a Belej.

⁷⁴ ŠA BB p. BŠ, f. MÚ v BŠ, Zápisnice MsZ z roku 1924. Zápisnica zo 16. februára 1924.; ŠA BB p. BŠ, f. OÚ BŠ, Inv. č. 368, k. 97, č. j. 268/1923 adm.; Smluva s firmou Max. Büchlera a hodrušská píla. In Hlasy zpod Sitna, 1925, roč. 4, č. 30, s. 3-4.

⁷⁵ KLADIVÍK, Baníctvo v banskoštiavnickej časti banskoštiavnicko-hodruškého rudného revíru v prvej polovici 20. storočia s dôrazom na vývoj banskej techniky, s. 392-395.

Záver

Obdobie povojnovej krízy v hospodárstve banskoštiavnického regiónu charakterizovali prudké výkyvy v zamestnanosti, výrobe aj mzdovom ohodnotení zamestnancov. Zároveň aj čakanie na rozhodnutie ústredných štátnych orgánov o budúcnosti baníctva, ale aj ostatných priemyselných odvetví. Ich perspektívy, možná ekonomická prosperita a rozvoj boli, okrem dôsledkov povojnovej hospodárskej krízy, závislé najmä na vyriešení dvoch základných otázok: železničného spojenia a kapitálovej podpory.

1. Priemyslu a konkurencieschopnosti tamojších podnikov dlhodobo škodila nevyhovujúca doprava surovín a priemyselných výrobkov predraženou úzkorozchodnou železnicou. Pred vznikom ČSR z dôvodu vtedajších nízkych železničných taríf pri surovinách a tovaroch bol tento problém zvládnutelný, ale po vzniku ČSR už nie. Prestavba železničnej trate na normálny rozchod by mala hospodársky efekt pre celý okres a jeho obyvateľov. Napriek tomu, že predstavitelia mesta aj okresu túto požiadavku opakovane predkladali ministerstvu železníc a ďalším zainteresovaným ministerstvám a úradom, k jej riešeniu sa pristúpilo až o dve desaťročia neskôr. Pritom treba zdôrazniť, že pre rozvoj priemyslu bola infraštruktúra mimoriadne dôležitá, keďže prosperita priemyslu úzko súvisí s budovaním infraštruktúry. Absencia železničného spojenia s normálnym rozchodom a nedostatočne vybudovaná cestná sieť spôsobovali, že mesto a región neboli prepojené s nijakým obchodným centrom. Tieto okolnosti, okrem hospodárskych a ekonomických faktorov, mali vplyv na hospodárenie podnikov a vývoj zamestnanosti, resp. jej časté výkyvy v nami sledovanom, ale aj celom medzivojnovom období. Práve nevyhovujúce dopravné spojenie mesto spomalilo pri jeho hospodárskom, ale aj s ním súvisiacom spoločenskom a kultúrnym rozvoji. Nepodarilo sa realizovať rozšírenie výroby v tabakovej továrni, ani zriadenie úradu predaja tabaku. Stagnoval drevársky priemysel, drevo zo súkromných, štátnych a mestských lesov sa prepravovalo povozmi aj na diaľku 15 – 17 km. Situácia nepriala ani tomu, aby v meste sídlila vojenská posádka, keďže železnica nebola vhodná na dopravu vojska ani vojenskej techniky.
2. Od 60. rokov 19. storočia sa banskoštiavnické baníctvo začínalo výraznejšie prejavovať ako stratové. Uhorská vláda postupne pristúpila k budovaniu a následne aj aktívnej podpore náhradného priemyslu a tiež rozvoju školstva v banskoštiavnickom regióne. Bez pomoci vlády by tamojšie podniky nevznikli a neudržali by svoje prevádzky. Priemyselné podniky, ktoré neboli štátne boli odkázané na vlastné financie a bankami poskytnuté úvery. Ak si chceli udržať konkurencieschopnosť, ich modernizácia a technická obnova boli nevyhnutné. Vlastné kapitálové zdroje však boli obmedzené. Z pohľadu veľkosti išlo o malé až stredne veľké podniky, v niektorých prípadoch len o dielne s počtom zamestnancov 5 – 10 osôb. Viaceré z nich (Slovenka, Schindler a spol., Erdős a Gerő) žiadali o poskytnutie daňových úľav, najmä však úverov, vďaka ktorým by mohli modernizovať, v lepšom prípade aj rozšíriť, alebo len udržať výrobu. Výroba aj zamestnanosť v textilných, obuvníckych aj drevospracujúcich podnikoch mali prudké výkyvy, stav zamestnancov sa rýchlo a často menil v závislosti na objednávkach. Stabilnejšia situácia bola v štátnych podnikoch (ŠBR a tabaková továreň), ktoré tiež výrazne znížili počet zamestnancov, ten však bol počas celého obdobia povojnovej hospodárskej krízy viac-menej

stabilný – banské závody (ŠBR) cca. 650 zamestnancov a tabaková továreň cca. 1 000 zamestnancov. Podniky boli v roku 1923 v okrese najväčšími zamestnávateľmi. Ostatné priemyselné podniky stagnovali – obmedzovali, alebo úplne zastavili výrobu.⁷⁶ Aj snaha mesta o zužitkovanie rozsiahleho lesného bohatstva skončila neúspešne.

Dopady povojnovej hospodárskej krízy na jednotlivé regióny Slovenska boli výrazné a hospodársky rozvoj jednotlivých regiónov Slovenska bol od začiatku 20. storočia diametrálne rozdielny. Po vzniku ČSR sa slovenská časť republiky v dvadsiatych a tridsiatych rokoch dvadsiateho storočia snažila viac, či menej úspešne adaptovať v novej hospodársko-politickej situácii. V globálnom kontexte československého hospodárstva nastala po období povojnovej krízy konjunktúra ekonomiky v rokoch 1924 - 1929. Pre závody v banskoštiavnickom regióne hospodárske oživenie nemalo príliš vysoký vplyv a svojou priemyselnou produkciou sa Slovensko v celkovom kontexte dostalo iba na úroveň roku 1913. Na prelome dvadsiatych a tridsiatych rokov zasiahla podniky opäť hospodárska kríza. Hospodárska kríza sa dotkla všetkých odvetví, aj keď nie v rovnakej miere. Pokles ročnej výroby o 40 % posunul československú ekonomiku späť na úroveň začiatku 20. storočia. Rok 1929 bol už krízový pre výrobu textilu, skla, keramiky a stavebných hmôt a v priebehu roka 1930 poklesla výroba takmer vo všetkých priemyselných odvetviach. V priebehu investičnej vlny v 30-tych rokoch prešiel industrializačný proces na Slovensku od štádia vnútorných kvalitatívnych zmien ku kvantitatívnemu rastu, postupný obrat vo vývoji industrializácie sa navonok prejavil zvýšením celkového výrobného potenciálu, objemu produkcie a počtom činných osôb v priemysle. To bol rozdiel oproti 20-tym rokom, keď sa vzrast kvantitatívnych ukazovateľov obmedzoval len na niektoré odvetvia pri poklese v iných oblastiach výroby. Výraznejší kvantitatívny rast len v určitých smeroch vývoja priemyslu a infraštruktúry a jeho výraznejší rozvoj závisel nielen od ekonomickej, ale výrazne aj od geopolitickej situácie jednotlivých regiónov Slovenska.

Zoznam použitých prameňov a literatúry:

Archívy:

Slovenský národný archív v Bratislave, špecializované pracovisko Slovenský banský archív v Banskej Štiavnici, fond Štátne banské riaditeľstvo v Banskej Štiavnici.

Štátny archív Banská Bystrica, pracovisko Banská Štiavnica, fond Mestský úrad v Banskej Štiavnici a Banskej Belej.

Štátny archív Banská Bystrica, pracovisko Banská Štiavnica, fond Okresný úrad v Banskej Štiavnici.

Štátny archív Banská Bystrica, pracovisko Banská Štiavnica, fond Župný poradca pre mesto Banská Štiavnica a Banská Belá.

Dobová tlač:

Hlasy zpod Sitna
Štiavničan

⁷⁶ ŠA BB p. BŠ, f. MÚ v BŠ, Inv. č. 314, k. 10, č. j. 17 381/1923 adm. Zápisnica zo všeobecnej revízie mestského hospodárstva mesta Banskej Štiavnice a Belej. V meste bolo evidovaných ešte 700 nádenníkov, vo verejnej správe pracovalo cca. 500 osôb. Poľnohospodárstvo zamestnávalo len niečo vyše sto osôb. Takmer 750 osôb bolo nezamestnaných, z nich 567 poberalo podporu. Penziu malo 8 200 osôb (banskí penzisti, penzisti tabakovej továrne, štátni a iní).

Monografie a zborníky ako celok:

- Adresár priemyselnej výroby Slovenska. Bratislava 1940.
- CABADAJ, Peter. Slovenské pivovarníctvo v toku času. Žilina 2000.
- HALLON, Ľudovít. Industrializácia Slovenska 1918 – 1938 (Rozvoj alebo úpadok?). Bratislava 1995.
- HARVAN, Daniel. Vitajte, pán prezident! Banská Bystrica 2024.
- KARVAŠ, Imrich. Sjednocení výrobních podmínek v zemích českých a na Slovensku. Praha 1933.
- Kronika Pleta I. diel.
- LEPEŇ, Ivan. Vyhnianske bane – zabudnutá história. Banská Bystrica 2018.
- Lexikon obcí Slovenskej republiky. Bratislava 1942.
- LICHNER, Marián a kol. Banská Štiavnica: Svedectvo času. Banská Bystrica 2002.
- MACHAVOVÁ, Jana – KANALA, Igor. Župný poradca s právomocou župana pre správu municipálneho mesta Banská Štiavnica a Banská Belá. 1919 – 1922. (Systematický katalóg). Banská Štiavnica 1992.
- MILEV, M. J. 50 rokov od založenia Obuvníckeho družstva v Banskej Štiavnici. Bratislava 1972.
- NOVÁK, Ján. Slovak international tabak a. s. závod Banská Štiavnica 1870 – 1995. Banská Štiavnica 1995.
- PAVÚK, Marián a kol. Vyhne. Monografia obce. Banská Bystrica 2014.
- PRIESOL, Vít. Banská Hodruša. Žiar nad Hronom 2010.
- PRIESOL, Vít. Hodruša-Hámre. Továreň Sandrik a jej vplyv na obec. Žiar nad Hronom 2007.
- PRIESOL, Vít. Najstaršie dejiny obce Hodruša-Hámre. Žiar nad Hronom 2005.
- SENČÁK, Michal (ed.). Štatistická príručka Slovenska, 1947. Bratislava 1947.
- Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919. Bratislava 1920.
- Štatistický lexikon obcí na Slovensku. Praha 1927.
- Státní báňské a hutnické závody v prvním desetiletí trvání Československé republiky. Zvláštní otisk z jubilejní publikace „Deset let Československé republiky“. Praha 1928.
- Štatistický lexikon obcí v republice Československé. Časť III. Krajina Slovenská. Praha 1936.
- ULRICH, František. Zlaté a stříbrné doly na Slovensku. Praha 1936.
- ZÁMORA, Peter (ed.). Dejiny baníctva na Slovensku. 1. diel. Košice 2003.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách:

- BARTLOVÁ, Alena. Pivovarníctvo na Slovensku v medzivojnovom období. In PETRÁŠ, Milan (ed.). Z dejín pivovarníctva, sladovníctva a chmeliarstva na Slovensku. Trnava 1993, s. 91-97.
- BERGFEST, Árpád. Baníctvo v Banskej Štiavnici. In Sborník Spojeného banského revíru pre Slovensko a Podkarpatskú Rus 1. Bratislava 1938, s. 168-198.
- HALLON, Ľudovít. Vývoj technickej základne pivovarov a sladovní na Slovensku v rokoch 1918 – 1938. In PETRÁŠ, Milan (ed.). Z dejín pivovarníctva, sladovníctva a chmeliarstva na Slovensku. Trnava 1993, s. 98-107.
- KLADIVÍK, Eugen. Baníctvo v banskoštiavnickej časti banskoštiavnicko-hodrušského rudného revíru v prvej polovici 20. storočia s dôrazom na vývoj banskej techniky. In LACKO, Miroslav (ed.). Montánna história 10. (2017 – 2018). Bratislava 2019, s. 308-409.
- KLADIVÍK, Eugen. Banský závod vo Vyhniach v 1. pol. 20. storočia – do zastavenia jeho prevádzky koncom roku 1928. In SOMBATHYOVÁ, Magdaléna (ed.). Vyhne. Minulosť a súčasnosť. Banská Štiavnica 2006, s. 191-203.
- KLADIVÍK, Eugen. Hodrušské baníctvo od roku 1919 do roku 1944. In Spravodaj Banského výskumu. Prievidza 1997, roč. 37, č. 3-5/1997, s. 154-171.
- KORBAY, František. Sociografický nárys mesta Banskej Štiavnice a Banskej Belej. In Sborník štátneho banského múzea Dionýza Štúra v Banskej Štiavnici. Sväzok I. (1927 – 1937). Banská Štiavnica 1937, s. 71-82.

- MIČKO, Peter. Hospodárska situácia vybraných podnikov v regióne „Pohronskej župy“ v medzivojnovom období. In FUKASOVÁ, Daniela – FIALOVÁ, Ivana (eds.). Kapitoly z dejín hospodárskeho vývinu Slovenska v medzivojnovom období (1918 – 1939). Bratislava 2011, s. 239-265.
- MIČKO, Peter. Hospodárske problémy a podnikové špecifiká vybraných regiónov stredného Slovenska v rokoch 1918 – 1938. In MIČKO, Peter a kol. Historické špecifiká stredného Slovenska v rokoch 1918 – 1938. Banská Bystrica 2008, s. 131-161.
- SCHILLEROVÁ, Janka. Banská Štiavnica v prvom roku československej štátnosti vo svetle archívnych dokumentov. In HARVAN, Daniel (ed.). Zborník Slovenského banského múzea 28. Banská Štiavnica 2024, s. 75-94.
- TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHA, Branislav. Sťahovanie obyvateľstva vo výsledkoch sčítaní ľudu 1921 a 1930 na Slovensku. In *Studia Historica Nitriensia*, 2024, roč. 28, č. 1, s. 21-43.

Počet slov: 11 194

Počet znakov vrátane medzier: 77 869